

Çin’de Türk Dilleri ve Türk Dilleriyle İlişkili Dil ve Dil Çeşitlerine İlişkin Son Belgeler

Abdurishid YAKUP*

Özet

Bu makale, Prof. Dr. Lars Johanson’un ufuk açıcı kitabı *Discoveries on the Turkic Linguistic Map*’in (2001) yayımlanmasından bu yana Çinli ve başka ülkelerden akademisyenler tarafından Çin’de dil bilim alanına yapılan en önemli katkıların bir incelemesini sunmaktadır. Yazının odak noktası, son yirmi beş yılda Çin’de yürütülen Türk dilleri ve onlarla ilişkili dillerin alan dil bilimsel araştırması ve dokümantasyonu olacaktır. Son otuz yılda Kuzeybatı Çin’de Türk dilleri ve varyantları üzerine yapılan dil bilimsel alan çalışmalarının sayısı göz önüne alındığında, bu alan çalışmalarına dayanan önemli bir bilimsel külliyatın olması şaşırtıcı değildir. Ancak buna rağmen, en önemli belgeleme çalışmalarını kapsayan bütüncül bir değerlendirme hâlâ eksiktir. Malzemenin çokluğu sebebiyle, bütün bu çalışmalara kapsamlı bir genel bakış sunmak mümkün değildir. Bu sebeple, bu çalışma kapsamlı bir literatür taraması sunmak yerine, yöntem ve sonuçları açısından seçilmiş proje ve yayınları öne çıkarmaktadır. Aşağıda, öncelikle “Çince Dil Kaynaklarını Koruma Projesi”ne kısa bir genel bakış sunacak ardından Salar, Cungar Tuvası ve Eynu ile ilgili bazı önemli belgeleme projelerine ve yayınlara kısa bir giriş yapacağım. Netice itibarıyla makale, Çin’deki Türk dilleriyle ilişkili önemli dil belgeleme çalışmalarından Türkologları haberdar etmektedir. Makalenin özgünlüğü de buradan, son yıllarda

* Prof. Dr., Principal Investigator, Research Centre for Primary Sources of the Ancient World, Berlin Brandenburg Academy of Sciences and Humanities; Changjiang Scholar Distinguished Professor, School of Minority Languages and Literatures, Minzu University of China, <https://ror.org/0044e2g62>
yakup@bbaw.de, <https://orcid.org/0009-0003-3980-2449>

Çin’de yürütülen Türkoloji araştırmalarını bütüncül bir bakışla ele alan kapsamlı bir çalışma eksikliğini gidermesinden kaynaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çin, Türk dilleri, Türk dilleriyle ilgili diller, dil bilimsel alan araştırması, dil bilimsel dokümantasyon

Recent Documentation on Turkic and Turkic-Related Languages and Language Varieties in China

Abstract

This paper presents a review of the most significant contributions to the field of linguistics in China achieved by both local and foreign scholars since the publication of Prof. Dr. Lars Johanson’s seminal book, *Discoveries on the Turkic Linguistic Map* (2001). The focus of this article will be on the field linguistic research and documentation of Turkic and Turkic-related languages and language varieties conducted in China over the last twenty-five years. Considering the number of linguistic fieldwork projects on Turkic and Turkic-related languages and language varieties in Northwest China over the last three decades, it is not surprising that there is a substantial scholarly corpus based on these fieldworks. Nevertheless, a comprehensive evaluation encompassing the most significant documentation efforts is still lacking. Due to the sheer volume of material, it is not possible to provide a comprehensive literature review of all these studies. Therefore, this study highlights selected projects and publications that stand out in terms of methodology and scholarly significance. In the following, first, a concise overview of the “Chinese Language Resources Preservation Project” will be provided and then a brief introduction to some significant documentation projects and publications on Salar, Jungar Tuvan and Eynu will be presented. The originality of the article lies in its attempt to fill the gap caused by the lack of comprehensive studies that examine recent Turkological research conducted in China from an integrated perspective.

Keywords: China, Turkic languages, Turkic-related languages, linguistic fieldworks, language documentation

1997 yılında İstanbul’daki İsveç Araştırma Enstitüsü, Gunnar Jarring’in doksanıncı doğum günü vesilesiyle Stockholm’de Jarring Konferansları [Jarring Lectures] serisi başlattı. Önde gelen İsveçli dil bilimci ve Türkolog Lars Johanson, o zamana kadar dil bilimsel alan araştırmalarının kapsamlı bir özetini sundu. Türk dil biliminin tarihine kısa bir bakıştan sonra, önemli yayınların gözden geçirilmesi ve yeni araştırma projelerinin tanıtıldığı konferansta İsveç geleneğine özel bir vurgu yapılırken Prof. Dr. Johanson’un 1970’lerden itibaren merkezi bir figür olduğu Mainz’daki Türk dil biliminin önemli katkıları da kabul edildi. *Discoveries on the Turkic Linguistic Map* başlığıyla kitap olarak

yayımlanan konferans metni (Johanson, 2001), Prof. Dr. Nurettin Demir ve Prof. Dr. Emine Yılmaz tarafından *Türk Dili Haritası Üzerinde Keşifler* adıyla Türkçeye çevrildi ve 3 baskı yaptı (Johanson, 2002). Türkçe metin; kapsamlı, güncel bilgiler ve ayrıntılı yorumlar içerecek şekilde önemli ölçüde genişletilmiştir. Türk dili ailesindeki diller de dâhil olmak üzere azınlık dilleri üzerine 20. yüzyılın otalarından sonuna kadar yürütülen dil bilimsel saha çalışmaları hakkında Xie Liuwen 谢留文 ve Sun Hongkai 孙宏开 tarafından bir taslak hazırlanmıştır (bk. Sun vd., 2007, 16-29). Bu makalede Prof. Dr. Johanson'un kitabının ve bahsettiğim makalenin yayımlanmasının ardından Çin'de yerli ve yabancı akademisyenler tarafından yapılan dil bilim alanındaki en önemli katkılardan bazılarını kısaca tanıtacağım. Yazının odak noktası, son yirmi beş yılda Çin'de yürütülen Türk dilleri ve onlarla ilişkili diller ve dil türlerinin dil bilimsel alan araştırmaları ve dokümantasyonu olacaktır.

Son otuz yılda Kuzeybatı Çin'de Türk dilleri ve Türk dilleriyle bağlantılı diller ve varyantlar üzerine yürütülen dil bilimsel alan araştırması projelerinin sayısı çoktur. Bu alan araştırmalarına dayanan bilimsel çalışmaların sayısı da oldukça fazladır. Malzemenin hacmi göz önüne alındığında çalışmaların hepsinin kapsamlı bir dökümünü vermek mümkün değildir. Aşağıda, önce Çin Dil Kaynaklarını Koruma Projesi'ne kısa bir genel bakış sunacak; ardından Salar, Cungar Tuvacası ve Eynu üzerine bazı önemli belgeleme projelerini ve yayınları kısaca tanıtacağım.

Kuzeybatı Çin'in Dilsel Manzarası

Çin'de Türk dili ailesine mensup dokuz dil veya varyant bulunmaktadır: Uygurca, Kazakça, Kırgızca, Salarca, Özbekçe, Tatarca, Sarı Uygurca, Tuva- ca ve sözde Fuyu Kırgızcası. Fuyü Kırgızcası dışında kalan sekiz dil kuzeybatı Çin'e dağılmıştır. Kuzeybatı Çin (Xibei 西北), Ningxia 宁夏 Hui Özerk Bölgesi ve Xinjiang Uygur Özerk Bölgesi (XUAR) olmak üzere iki özerk bölgenin yanı sıra Şensi 陕西, Kansu 甘肃 ve Çinghay 青海 eyaletlerini ve İç Moğolistan Özerk Bölgesinin bazı kısımlarını kapsar. Kuzeybatı Çin, farklı yapısal türlere ve genetik ailelere sahip çok çeşitli dilsel varyantın bulunduğu az sayıdaki bölgeden biridir.

Harita 1: Kuzeybatı Çin

İki dil, Han Çincesi ve Tibetçe, Çin-Tibet dil ailesine aittir. İlki Çin Halk Cumhuriyetinin ulusal dilidir, birkaç bölgesel varyantı bulunmaktadır. Kuzeybatı Çin'in çoğu bölgesine dağılmış olan Hui ve Çinli nüfusun ana dili olmasının yanı sıra, Hui milletinin ve bölgede yaşayan diğer birçok etnik grubun da ana dilidir. Tibetçe, Çinghay ve Kansu'nun çeşitli bölgelerinde ve özerk vilayetlerinde yarım milyondan fazla kişi tarafından konuşulmaktadır. En az üç bölgesel lehçeden oluşmaktadır: Amdo Tibetçesi, Orta Tibetçe ve Khams Tibetçesi (Sun vd., 2007, s. 167-168).

Dağur, Dongxiang, Doğu Uygurca ve Monguor/Tu (土族Tuzu) ile birlikte Moğolca lehçeleri Altay dil ailesinin Moğolca alt bölümünü oluşturur. Dongxiang, Doğu Uygurca ve Monguorca konuşanların çoğunluğu Kansu Eyaleti'nde bulunmaktadır. Buna karşılık, Dağur dilini konuşanların çoğunluğu XUAR'ın Tarbagatay Bölgesi'nde yaşamaktadır (Yamada, 2020, s. 321). XUAR'da konuşulan Moğolca varyant Oyrot lehçesi olarak tanımlanırken İç Moğolistan nüfusunun çoğunluğu Çahar ve Barghu-Buryat lehçelerini konuşmaktadır (Janhunen, 2003, s. 177-181; Birtalan, 2020, s. 350-355).

Türk dilleri, resmî olarak tanınan yedi millet [nationality] tarafından Çin'de yaklaşık on üç milyondan fazla kişi tarafından konuşulmaktadır: Uygur, Kazak, Kırgız, Salar, Özbek, Tatar, Sarı Uygur ve Moğol kimliğini tercih eden sözde Cuncarya Tuvaları. Salar ve Sarı Uygurlar dışında kalan Türk dilli nüfus, Sincan Uygur Özerk Bölgesinin belirli bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Büyük ölçüde Uygurca bir gramere sahip olan gizli dil Eynu, Sincan Uygur

Özerk Bölgesindeki Tarım Havzasının güneybatısında ağırlıklı olarak Uygur ortamında konuşulmaktadır. Türkçeyle ilişkili olan Eynu önemli ölçüde Farsça ve diğer bazı dillerden türetilmiş Uygurca olmayan bir sözvarlığına sahiptir. Mançurya Kırgızları olarak da bilinen Fuyü Kırgızları, bir zamanlar Çin'in kuzeydoğusunda konuşulan tek Türk dilidir, Çin Halk Cumhuriyetinin Heilongjiang 黑龙江 eyaletindeki Qiqihaer 齐齐哈尔市 şehrinin Fuyü 富裕 ilçesine bağlı Wujiazi 五家子 köyü ve Kırgız köyünde (eski adıyla Qijiazi 七家子) konuşulur. Çoğu akademisyen Fuyü Kırgızlarının etnik ve dilsel olarak Hakaslara Kırgızlardan daha yakın olduğuna inanmaktadır (Hu ve Imart, 1987; Tenişev, 1997; Schönig, 1998; Li vd., 2007; Kasapoğlu Çengel, 2016). Kansu Eyaletinin Aksay Kazak Özerk Bölgesinde konuşulan Kazakça 1950'lerde bölgeye taşınmıştır.

Ayrıca, aslında Tunguz dil ailesi içinde Mançucanın bir lehçesi olan Şibe dili, İli Vadisinde ve kuzey Sincan'ın diğer bölgelerinde yaklaşık otuz bin konuşura sahiptir. Bu dil, İli Vadisine on sekizinci yüzyılda Mançuryalı askerler tarafından getirilmiştir. Bildiğim kadarıyla kuzeybatı Çin'de Tunguz ailesine mensup tek dildir (Jang, 2020, s. 269-271).

Çin, Pakistan ve Tacikistan arasındaki sınır bölgesinde konuşulan İran dilleri Sarikoli ve Wakhi, Rusça ile birlikte Hint-Avrupa dil ailesini temsil etmektedir. Ayrıca, iyi bilinen karma diller Ainu ve Wutunhua sırasıyla Güneybatı Sincan ve Doğu Çinghay Eyaletine dağılmıştır. Sonuç olarak Kuzeybatı Çin, Çinli dil bilimciler tarafından sıklıkla bir “diller ve yazılar fuarı” olarak tanımlanmaktadır ancak Çin'deki yegâne “diller ve yazılar fuarı”nın Kuzeybatı Çin olmadığı da yaygın olarak kabul edilmektedir.

Tablo1: Kuzeybatı Çin’in Dilsel Demografisi

Dil aileleri	Diller	Konuşmacı sayısı/nüfusu*	Bölge
Çin-Tibet	Çince	89,000,000 (civarında, 2020)	Şensi, Çinghay, Kansu, İç Moğolistan, Sincan
	Tibetçe	1,864,418 (2010)	Çinghay, Kansu
	Bonanca	19,642 (2010)	Kansu
	Dağurca	12,188 (2020)	Sincan
Moğolca	Donşianca/ Santaca	621,500 (2010)	Kansu, Sincan
	Moğolca	10,000000 (2020)	İç Moğolistan, Kansu, Sincan
	Monguor	230,000 (2010)	Çinghay, Kansu
	Şıra Uygurca	4,000 (2007)	Kansu (Sunan)
Türk dilleri	Kazakca	1,562,518 (2020)	Sincan, Kansu
	Kırgızca	204,402 (2020)	Sincan
	Salarca	165,159 (2020)	Çinghay, Kansu, Sincan
	Özbekçe	12,742 (2020)	Sincan
	Tatarca	3,544 (2020)	Sincan
	Tuvaca	2600 (1982)	Sincan
	Uygurca	11,774,538 (2020)	Sincan
	Sarı Uygurca	4,600 (2007)	Kansu, Sincan
Tunguz dilleri	Şibece	43,200 (2020)	Sincan
Hint-Avrupa dilleri	Tacıkca	50,896 (2020)	Sincan
	Ruşça	11,672 (2015)	Sincan
Karışık diller	Eynuca	12000 (2002)	Sincan (güneybatı)
	Wutun dili	2000 (1995)	Çinghay

*Konuşmacıların tam sayısını bilmek zordur, bu nedenle burada resmî nüfus rakamları verilmiştir.

Bölgenin dilsel çeşitliliğine rağmen, en yaygın dil türleri daha büyük dilsel topluluklara yakın mesafede bulunan küçük veya daha küçük etnik gruplar tarafından konuşulmaktadır. Dahası, küçük etnik gruplar tarafından kullanılan varyantların çoğu sadece konuşulmaktadır. Sonuç olarak, çok sayıda küçük etnik grubun anadili ya da ilk dili çoğunlukla sadece evde konuşulmakta ve yaygın olarak ev dili işlevi görmektedir. Sayıları nispeten daha az olan ve daha büyük dil toplulukları içinde izole bölgelerde yaşayan bu etnik gruplar, yüksek düzeyde iki dillilik ve çokdillilik sergilemektedir (Yakup, 2015).

Çin Dil Kaynaklarını Koruma Projesi ve Türk Dilleriyle İlgili Saha Çalışmaları

Son otuz yılda yürütülen en önemli dilsel dokümantasyon projesi *Çin Dil Kaynaklarını Koruma Projesi* (Çince: 中国语言资源保护工程 *Zhongguo yuyan ziyuan baohu gongcheng*) veya kısaca *Dil Koruma Projesi* (Çince: 语保工程 *Yubao gongcheng*), Çin Halk Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı ve Devlet Dil Komisyonu tarafından 2012-2020 yılları arasında yürütülen araştırma, koruma, sergileme merkezli çeşitli görevleri kapsayan dil ve kültür temelli bir koruma projesidir. Amacı; Çin lehçelerinin, azınlık dillerinin ve sözlü kültürlerin gerçek külliyatını toplamak ve kaydetmek için modern teknolojiyi kullanmak, bunları düzenlemek ve işlemek, sürdürülebilir büyüme ile büyük ölçekli bir multimedya dil kaynakları veritabanı oluşturmak, dil kaynaklarının korunması üzerine araştırmalar yapmak, temel sistematik sonuçlar oluşturmak ve derinlemesine geliştirme ve uygulama yapmak, Çin'in dil kaynaklarının korunma ve kullanım düzeyini kapsamlı bir şekilde iyileştirmek ve mükemmel geleneksel Çin kültür mirasının ve ulusal güvenliğin korunmasına katkıda bulunmak; kültürü, ulusal birliği teşvik etmek ve ulusal güvenliği korumaktır. Proje çerçevesinde azınlık dilleriyle ilgili araştırmalar 2015 yılında başlamıştır, projenin ilk aşamasının 2019 yılında başarıyla tamamlanmasına kadar beş yıl sürmüştür (Çin Halk Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı ve Devlet Dil Komisyonu 2015).

Projenin dil araştırma alanı; ülke genelinde 34 il, özerk bölge ve belediyeyi kapsamıştır. Toplam 1.712 araştırma sahasında 123 dil ve tüm Çin lehçeleri toplanmıştır. Kayıt ve görüntüleme platformunda kaydedilen 9.733 konuşmacı ve her biri 5 milyondan fazla ses ve video verisi içeren, toplam 100 terabayt (TB) kapasiteye sahip 10 milyondan fazla ham külliyat verisi ile dünyanın en büyük dil kaynağı veritabanı oluşturulmuş ve çevrim içi hizmetler sağlanmıştır.

Şu ana kadar Shangwu Yinshuguan 商务印书馆/ Commercial Press tarafından 2017-2023 yılları arasında “Çin Dilleri ve Kültürleri Koleksiyonu” (Çince: 中国语言文化典藏 *Zhongguo yuyan diancang*, 50 cilt) ve “Çin'in Tehlike Altındaki Dillerinin Belgelenmesi” (Çince: 中国濒危语言志 *Zhongguo binwei yuyan zhi*, 30 cilt) olmak üzere iki seri hâlinde yayımlanmıştır (bk. <https://zhongguoyuyan.cn/index>). “Çin Dilleri ve Kültürleri Koleksiyonu” serisindeki 50 cildin 37'si Çin lehçeleri, 13'ü ise azınlık dilleri üzerinedir. Ünlü Kazak dili uzmanı Prof. Dr. Zhang Dingjing 张定京 ve iki öğrencisi tarafından hazırlanan *Xinyuan Hasakeyu* 新源哈萨克语 (Künäs'te Konuşulan Kazakça) adlı bir ciltlik kitap, Türkçe üzerinedir. Kitap, İli Kazak Özerk İlinin Künäs ilçesinde konuşulan Kazakça çeşitliliğini belgelemektedir. Kazaklar burada 149.000 nüfusla çoğunluğu oluşturmaktadır.

Kitap, ön söz ve giriş, dışında dokuz bölümden oluşmaktadır. Alan araştırması yoluyla elde edilen ilk elden bilgilere dayanır. *Çin Lehçesi ve Kültürü Derleme Araştırması El Kitabı*'nın ilgili normlarına göre hazırlanmıştır. Akademik ve popüler bilimin bir kombinasyonu olarak nitelendirilen bu kitabın amacı, Xinyuan bölgesinin lehçe külliyatını ve halk kültürünü bir araya getirir. 1 ila 8. bölümler, ev yapımı, günlük hayatta kullanılan araçlar, giyim,

Resim 1: Zhang Dingjing vd.,
Xinyuan Hasakeyu 新源哈萨克语
(Künäs'te Konuşulan Kazakça), 2022.

gıda, tarım, endüstri, günlük işler, evlilik ve cenaze gelenekleri ve festivaller gibi konuları kapsar. 8 ana kategori ve 28 ikincil kategoriye ayrılmış olan ağız kültürünü tasvir eden 600'den fazla resimden oluşan bir koleksiyon içerir. Eser, Künäs Kazak dili ve geleneklerinin entegrasyonu, kültürün yerel özelliklerini görsel olarak ortaya koyar. 9. bölüm dört alt bölüme ayrılmıştır: tabular, atasözleri, baladlar ve hikâyeler. Cümlelerin transkripsiyonu için Uluslararası Fonetik Alfabe (IPA) kullanılmış ve bunlar Mandarin diline çevrilmiştir. Dilin kültürel olgusunun orijinal görünümü mümkün olduğunca korunmuştur.

Prof. Dr. Miao Dongxia 苗东霞 tarafından 2019 yılında yayımlanan “Çin'in

Tehlike Altındaki Dillerinin Dokümantasyonu” serisinde yayımlanan ciltlerden biri de *Gansu Sunan Xibu Yuguyu 甘肃肃南西部裕固语* (Kansu Eyaleti Sunan İlçesinde Konuşulan Batı Sarı Uygur Dili) adını taşır. Kitap, Sarı Uygurca üzerine son yirmi yılda Çin'de yayımlanan üçüncü monografidir. Bunlardan ilki müteveffa Çinli Türk dil bilimci Chen Zongzhen'in 陈宗振 2004 yılında yayımlanan *Xibu Yuguyu yanjiu 西部裕固语研究* [Batı Sarı Uygur Dili Üzerine Araştırma] adlı kitabı, ikincisi ise Sarı Uygur bilim adamı Zhong Jinwen'in 钟进文 2009 yılında yayımlanan *Xibu Yuguyu miaoxie yanjiu 西部裕固语描写研究* [Sarı Uygur Dili Üzerine Açıklayıcı Çalışma] adlı kitabıdır. Prof. Dr. Miao'nun “Çin'in Tehlike Altındaki Dillerinin Dokümantasyonu” serisindeki kitabı, yani serinin son kitabı, Sunan Sarı Uygur Özerk İlçesi (Çince: Sunan Yugu Zizhixian 肃南裕固自治县) Dahe 大河 kasabasında kaydedilen zengin bir kelime koleksiyonu ve metin külliyatına dayanmaktadır. Batı Sarı Uygurcanın özellikle fonoloji, kelime hazinesi ve gramer açısından ayrıntılı bir tanımını sunmakta ve Batı Sarı Uygurcanın tarihi ve mevcut durumu, sosyal değişimler, dil bilimsel soy, dil kullanımının mevcut durumu ve tehlike altındaki olmanın son durumu hakkında ayrıntılı bir açıklama vermektedir.

Resim 2: Sarı Uygur (Miao Dongxia 苗东霞: *Gansu Sunan Xibu Yuguyu* 甘肃肃南西部裕固语 [Kansu Eyaleti Sunan İlçesinde Konuşulan Batı Sarı Uygur Dili], 2019)

Yayın, Sarı Uygurcanın anlamsal olarak sınıflandırılmış bir sözlüğünü, özellikle hayvancılık, giyim ve kültürel törenlerle ilgili sözcükleri içerir. Ayrıca öykü, masal ve diğer metinleri transkripsiyon, morfolojik sözlük ve Çince çevirisiyle sunulur. Kesinlikle dilin en yeni dokümantasyonudur, ancak sonuncusu değildir. Genç Çinli akademisyen Zhong Zhencao'nun 钟镇操 "Sarı Uygurcanın Belgelenmesi" adlı projesi, bu Mayıs ayından itibaren Berlin Brandenburg Bilim ve Beşeri Bilimler Akademisinin "Tehlike Altındaki Diller Belgeleme Programı" (ELDP) tarafından desteklenen en yeni projedir.

Çin'de konuşulan sekiz Türk dilinin tamamı, yani Uygurca, Kazakça, Kırgızca, Salarca, Özbekçe, Tatarca, Sarı Uygurca ve Tuvaca, bu projenin bir parçası olarak belgelenmiştir. O dönemde konuşuru olmadığı, belgeleme için çok geç kalındığı için elenen tek dil türü Fuyü Kırgızcası olmuştur. Nispeten büyük nüfuslu milletler tarafından konuşulan Uygur, Kazak ve Kırgız dilleriyle ilgili olarak Uygurcanın Hotan, Kaşgar, Lopnor, Kumul, Ili, Yarkent, Ürümqi, Bortala, Çöçek ve Kälpin gibi bölgelerde kullanılan lehçeleri, Kazakçanın Künäs, Altay ve Aksay lehçeleri ve Kırgızcanın Kuzey ve Güney lehçeleri de dâhil olmak üzere önemli lehçeler ve bunlara ek olarak, Türklerle ilişkili Eynu dili de belgelenmiştir. Eynu'nun yanı sıra, Türk dil ailesindeki bölgesel çeşitler de dâhil olmak üzere 34 dil ve dil türü bu proje çerçevesinde kayıt altına alınmıştır.

Önceki dokümantasyonun aksine, bu dokümantasyon projesi 3000 kelimelik sabit bir kelime listesine, farklı içeriklere sahip on metne ve konuşmacıların ailesi ve yaşam deneyimleri hakkındaki anlatılarına dayanmaktadır. Belgeleme sürecinde mümkün olan tüm dijital araçlar ve yöntemler kullanılmıştır. Sadece 34 Türk yerleşim yerinden 105.821 ses kaydı, 102.893 video kaydı, 752 fotoğraf, 288 sözlü edebiyat örneği alınmıştır. Bunların hepsi şu anda Çin Dil Kaynaklarını Koruma Projesi'nin resmî web sitesinde (<https://zhongguoyuyan.cn>) mevcuttur. Şu anda sadece kayıtlı akademisyenlerin erişimine açıktır.

Bu projede toplanan verilerin yanı sıra en önemli başarı, çok sayıda genç araştırmacının saha çalışması ve belgeleme sürecine dâhil olmasıdır. Öte yandan bu, bazı dillerin ve dil çeşitlerinin son belgelenmesi olabilir. Azınlık dillerinin belgelenmesi, Çin Azınlıklar Üniversitesindeki (Çin Minzu Üniversitesi) Çin Azınlık Dil Kaynaklarını Koruma Merkezi tarafından planlandı, organize ve koordine edildi. Çin Minzu Üniversitesinin eski başkan yardımcısı, fizik Profesörü Song Min müdür olarak görev yaptığı Projede ben de merkezin ilk müdür yardımcısı ve baş/sorumlu araştırmacısı olarak yer aldım. Minzu Üniversitesi Azınlık Dilleri ve Edebiyatları Fakültesindeki lisansüstü eğitim gören öğrencilerin neredeyse tamamı ve genç öğretmenler dokümantasyon çalışmalarına katıldı. Bunların çoğu Çin'de alan dil biliminin günümüzdeki ana gücü hâline gelmiştir.

Bu projenin sorunu, neredeyse bir asırdır etkili olduğu kanıtlanmış olan Çinli diyalektologların anket ve saha çalışması yöntemini model almış olmasıdır. Ancak bu yöntem, bireysel dillerin ve dil çeşitlerinin özelliklerini göz ardı etmiştir. Bununla birlikte, en sorunlu yönü, dil bilimsel verilerin çok sıkı teknik düzenlemeler altında kapalı odalarda toplanması ve kaydedilmesidir.

Resim 3: Saha Çalışmalarından Bir Örnek (Kopya hakkı: Çin Dil Kaynaklarını Koruma Projesi)

Bu, modern betimleyici dil bilimsel saha çalışmasının gerekliliklerinden çok uzaktı ve R. M. Dixon'ın yapılması gerekenler olarak bahsettiği çoğu şey yapılmamış veya doğru yapılmamıştır, ancak Dixon'ın saha çalışmalarında yapılmaması gerekenler olarak bahsettiği çoğu şey yapılmıştır (bk. Dixon, 2013, s. 315-328).

Salarcanın Dokümantasyonu

Salarlar, yalnızca Çin Halk Cumhuriyeti'nde Türkçe konuşan iki etnik gruptan biridir, diğeri ise Sarı Uygurlardır. Salarların toplam nüfusu 2021 nüfus sayımına göre 165.159'dur (bk. Çin İstatistik Yıllığı, 2021). Salarların çoğunluğu Çinghay eyaletinde, özellikle Xunhua Salar Özerk İlçesi (Çince: 循化撒拉族自治县 Xunhua Salazu Zizhixian, Salar: Yısır Salır Özbaşdağ Yurt) ve komşu Gandan Kırsal Bölgesi'nde (Çince. 甘鄯乡 Gandan Xiang, Salar: Yarluyu) ve Qinghai Eyaletindeki Hualong Hui Özerk İlçesinde (Çince: 化隆回族自治县 Hualong Huizu Zizhixian) yaşar. Kansu Eyaletinin Jishishan Bao'an Dongxiang Salar Özerk İlçesinde (Çince: 积石山保安族东乡族撒拉族自治县 Jishishan Bao'an Dongxiangzu Salazu Zizhixian) 20.000'den fazla Salar yaşamaktadır. Bunların dışında, Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesinde, özellikle İli ilçesinde yaklaşık 5000 Salar yaşamaktadır (bk. Yakup, 2017, 2022).

Salarca üzerine yapılan araştırmalar son yıllarda hem Çin'de hem de Çin dışında önemli ilerlemeler kaydetmiş, çok sayıda makalenin yanı sıra, birkaç monografi ve bir dil bilimsel veri külliyatı da yayımlanmıştır (Dwyer, 2000, s. 2007). Bazı önemli yayınlar hakkında, geçen yıl Türkiye'de yayımlanan bir armagan'daki yazımda oldukça ayrıntılı bir inceleme yapmıştım (Yakup, 2023). Bu makalede Çin'de yakın zamanda yayımlanan ve Salarcanın belgelenme durumunu temsil ettiğine inandığım iki Salar monografisinden ve yukarıda kısaca tanıttığım en son belgeleme projesi çerçevesinde İli Salarcasının belgelenmesinden bahsetmekle yetineceğim.

Salar Konuşma Dili Metinlerinin İlk Notasyonlu Külliyatı

Uzun bir süre boyunca, Salar dili üzerine yapılan Çince araştırmalar temel olarak dilin genel incelemesine, Salarca-Çince yayınlara, Salar kelime dağarcığının iki dilli Çince-Salarca listelerine ve Salar dil bilimindeki belirli konuların incelenmesine odaklanmıştır. Profesör Lin Lianyun'un *Salayu Jianzhi* 撒拉语简志 (Salar Dilinin Kısa Grameri, 1985) ve *Sala-Han Han-Sala Cihui* 撒拉-汉·汉-撒拉词汇 (Salarca-Çince, Çince-Salarca Sözlük, 1992) ve ünlü Salar dil bilimci Profesör Han Jianye 韩建业'nin (Kerim) *Salayu Cifa Gaishu* 撒拉语词法概述 (Salar dili morfolojisinin ana hatları, 1989) adlı eserleri örnek katkılar olarak anılabilir. Konuşulan Salar dilinde metin örneklerinin yayımlanması uzun süre öncelikli bir konu olmadı. Çin dışında da durum hemen

hemen aynıydı. Bildiğim kadarıyla, S. Kakuk'un Salar dili malzemesi (Kakuk, 1961) ve E. R. Tenişev'in verileri (Tenişev, 1964) istisnalar idi. Üç Salar akademisyen Ma Quanlin, Ma Wanxiang ve Ma Zhicheng tarafından hazırlanan ve Kevin Stuart (1993) tarafından düzenlenen *Salar language materials* (Salar dili materyali), S. Kakuk ve E. R. Tenişev'in yayınlarından sonra Salar dili hakkında ortaya çıkan ilk kapsamlı veridir. Salar dilinin Munda varyantından transkripsiyonlu ve İngilizce çevirili 784 cümle ve bu cümlelerde geçen kelimelerin bir listesini içermektedir. Son zamanlarda, Salar dil bilimsel verilerini yayınlamak için başka çabalar da olmuştur. 2001 yılında Ma Wei, Ma Jianzhong ve Kevin Stuart, *The folklore of China's Islamic Salar Nationality* (Çin'in Müslüman Salar milletinin folkloru) adlı kitaplarında çok sayıda metin yayımlamışlardır (Ma vd., 2001). Bu kitap, transkripsiyonlu ve İngilizce çevirili Salar folklor metinlerini içeren ilk Salar metin külliyatıdır. Ancak bu kitaptaki metinlere açıklama getirilmemiştir, bu nedenle dil bilimsel amaçlar için çok kullanışlı değildirler. Prof. Dr. Minawar Hebibulla'nın *Salayu Huayu Cailiaoji* 撒拉语话材料集 (Konuşulan Salar Dilinden Metin Derlemeleri, 2010) adlı kitabı ise farklıdır.

M. Hebibulla'nın kitabı dört bölümden oluşmaktadır: Salarların tarihine kısa bir bakış (s. 1-7), Salarların dilsel özelliklerinin kısa bir özeti (s. 8-87), konuşulan Salarlar üzerine dil bilimsel veriler (s. 88-369) ve yaygın Salar sözcüklerinin listesini içeren bir ek (s. 370-424). Kitabın son sözü (s. 425-426) kitabın hazırlanma ve yayımlanma amacını ve sürecini açıklamaktadır. Bu kitabın özünü oluşturan dil bilimsel veriler 9 tema altında gruplandırılmıştır: ortak selamlaşmalar, kısa cümleler, öyküler, türküler, atasözleri, halk festivallerindeki hitaplar, ziyaret konuşmaları, günlük yaşamla ilgili konuşmalar ve Salar kültürüyle ilgili konuşmalar. Ortak selamlaşmalar dışında, metinlerin geri kalanı önce Uluslararası Fonetik Alfabe ile verilmiş, ardından Çince açıklamaları yapılmış ve Çince çevirileri eklenmiştir. Aşağıda açıklamalı kısa cümlelere bir örnek verilmiştir:

(1) me si(nigi) gahŋa-ŋ tiŋli bil-il-ma-ŋi
我 你的 话-你的 听 知道-能-没-了

我没听懂你的话。 [Tercümesi: Seni anlamıyorum/ seni anlamadım] (Hebibulla 2010, s. 89)

Örnekte görüldüğü gibi, transkripsiyonlu metinde dil bilimsel unsurlar bağılı oldukları sözcükbirimlerden ayrılmıştır. Sözlükte, genellikle içerik sözcükleri olarak adlandırılan sadece sözlük anlamı olan sözcükler değil, aynı zamanda dil bilimsel öğeler de Çinceye çevrilmiştir. Bu, cümlede kullanılan hem sözlüksel hem de dil bilimsel öğelerin anlamını anlamada çok yardımcıdır. Ancak, dil bilimsel öğelerin tam işlevini anlamak için kendi analizinizi yap-

manız gerekir, çünkü bu kitapta verilen sözlüklere dayanarak bu her zaman mümkün değildir. Bazı durumlarda, örneğin ilk cümledeki *gahŋa-ŋ* “(senin) kelimen”, *你的nide*’nin “senin” burada ikinci şahıs iyelik eki olarak kalabileceğini tahmin etmek kolaydır. Ancak bu cümledeki {-ŋi} sözcüğünün yanı sıra kitaptaki diğer cümlelerde de {-miŋ} ekini karşılamak için kullanılan Çince *了le* sözcüğünden açık bir sonuç çıkarmak o kadar kolay olmayacaktır. Öte yandan, bu verilerden faydalanmak için Çinceye çok iyi hakim olmak ve bir zamanlar Çin’de yaygın olarak kullanılan ve bazı akademisyenler tarafından hâlâ kullanılan bu notasyon yöntemini tanımak gerekmektedir. Çinceye ve bu imla yöntemine aşina olmayan akademisyenler için yazım bir ihtiyaç olacaktır. Aşağıda, yukarıda alıntılanan cümlelerin yeniden transkripsiyonuna yönelik bir girişim yer almaktadır (kısaltmalar için Johanson 2021: 13-15’e bakınız).

(2) me si(nigi) gahŋa-ŋ tiŋli bil-il-ma-ŋi
ben sen-(GEN) söz.2POSS dinle bil: POT-NEG-TERM
(‘Konuşmanızı anlayamadım.’)

Bu kitaptaki metinleri açıklama ve tercüme kolay bir iş değildir. Ancak çok değerlidir. Sadece dil bilimciler değil, Salar tarihi ve kültürü üzerine çalışan ya da bu konulara ilgi duyan tüm akademisyenler bu Salar metinleri külliyyatında çok ilginç malzemeler bulabilirler. Bu kitapta sunulan verilerin dil bilgisi açıklamaları ve sözcük dizini ile düzenlenmesi büyük bir katkı olacaktır.

Salar Morfolojisi Üzerine İlk Monografi

Ma Wei’nin 马伟 *Salayu xingtai yanjiu* 撒拉语形态研究 (Salarcanın Morfolojisi üzerine bir inceleme, 2015) adlı kitabı, hem Salar morfolojisi hakkında Çin’de hem de bildiğim kadarıyla anadili Salarca olan biri tarafından Salar dili üzerine yazılmış ilk monografidir. Çin dışında, merhum Tatar dil bilimci E. R. Tenişev’in anıtsal monografisinden (1976) başka, sadece Gülsün Mehmet’in iki kitabı Salar morfosentaksını ele almıştır (bk. Mehmet, 2012, 2014).

Ma Wei 马伟 sadece anadili Salarca olan biri değil, aynı zamanda Salar dil bilimi ve Salar etnografyası alanlarında da tanınmış bir bilim insanıdır. Çin’de Salar dili çalışmalarını başlatan öncü akademisyenlerden Han Jianye 韩建业’dan (Yibula Kerimu) sonra en üretken Salar dil bilimcisidir. Lisans eğitimini Çinghay Normal Üniversitesinde tamamlayan Ma Wei, yüksek lisansını Kansas Üniversitesinde, doktorasını ise 2013 yılında Çin Minzu Üniversitesinde tamamlamıştır. Salar dili, kültürü ve tarihi üzerine 60’tan fazla makalenin ve çeşitli kitapların yazarı ya da ortak editörüdür. 2010’da editörlüğünü yaptığı *Minzu Xiaodao- Xin shiji Salazu yanjiu* 民族小岛-新世纪撒拉族研究 (Etnik grupların küçük adası: yeni yüzyılda bir Salar çalışması),

Salar dili, tarihi, kültürü, dini ve sanatı üzerine 2001-2009 yılları arasında Çin'de yayımlanan en önemli yayınlardan bazılarını içermektedir. Ma Wei, halen Qianghai Milletler Üniversitesinde Salar Dil Bilimi Profesörü olarak görev yapmaktadır.

Ma Wei'nin Salar morfolojisi üzerine yazdığı bu kitap, 2013 yılında Çin'in Minzu Üniversitesine sunduğu doktora tezinin gözden geçirilmiş hâlidir. 9 bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm olan girişte (s. 1-14), kitabın temel amacını ve araştırmasında kullandığı yöntem ve verileri açıklamaktadır. Ayrıca Salar'ın tarihi, kültürü ve dil kullanımına genel bir bakışla ilgili bir bölüm de içermektedir.

İsimlerin tanımlanmasına ayrılmış olan ikinci bölüm (s. 15-86), Salarca-daki isim tamlaması işlemlerinin ana morfolojik süreçlerinin kısa bir taslağı ile başlar; örneğin son ek, edatların kullanımı, kelime sırası, ikileme, vb. (s. 15-18) ve daha sonra özne, nesne gibi gramer ilişkilerini ifade etme yollarını tartışır. Yüklem adlı, konu, odak vb. tartışması da bu bölümde yapılır (s. 18-24). Bunu, eylem adlı ve katılımcı adının anlambilim ve işlevlerinin kısa bir açıklaması ve Salarca üzerine diğer yayınlarda yaygın olmayan, Salarca'daki anlamsal rollerin kodlanmasına ilişkin bir tartışma izler (s. 24-49). İlerleyen sayfalarda bahsedilen iyelik yapılarından bazıları çok ilginçtir. Örneğin *oman-niği yağ* (on = catty-GEN = oil), *beş dasir-niği heli* (beş = yuan-GEN = money) bazı sayı-sınıflandırıcı-isim yapılarında (s. 32) sınıflandırıcı ilgi eki alır ve isim iyelik işaretleyicileri almaz. Bu tür yapılar, Türk ailesinin diğer dillerinde bulunmaz.

Üçüncü bölüm zamirleri ele alırken (s. 87-131), dördüncü bölüm Salar fiil sisteminin tanımına ayrılmıştır. Sıfatlar (s. 194-202) ile sayılar ve sınıflandırıcılar (s. 203-211) üzerine olan sonraki iki bölüm kısadır. Sıfatların tanımlanmasındaki bir yenilik, yazarın *te jadaş* 'aşırı büyük' ve *te yaxşı* 'aşırı güzel' sözcüklerinde görülen yapıyı 过量级 *Guoliang ji* 'aşırı derece' olarak adlandırdığı ek bir sıfat derecesi olarak tanımlamasıdır.

Bölüm 8'de yazar Salarların bazı spesifik dilsel özelliklerini özetlemeye çalışır. Diğerleri yanı sıra, *işgi-si-m* 'biz ikimiz' (iki-3POSS-1SGPOSS) ve *manga heli var* 'param var' ('param var'ın datif hâli) gibi iyelik ifadelerinden ve 'herkes' ve 'biz' anlamlarına gelen *čo* şahıs zamirinden Salarlara özgü özellikler olarak bahseder (s. 239). Ayrıca Salarcada Farsça kökenli bazı soneklerin bulunmaması, olumsuzluk belirten {-sXz} sonekinin bulunmaması, şart eklerinde şahıs eklerinin bulunmaması, {-mlş} ekinde katılımcı adlarının bulunmaması gibi çok sayıda dilsel olgunun bulunmadığından bahseder (s. 240-241). Bu son bölümde yazar, sekiz metnin transkripsiyonunu ve Çince çevirisini sunar (s. 242-294). Ne yazık ki, tüm veriler notasyonlanmamıştır, bu da bu metinlerin kullanımını zorlaştırmaktadır. Metinlerin ve örnek olarak

kullanılan dil bilimsel verilerin transkripsiyonunda yazar, son yıllarda bazı Salar yayınlarında görülen bir transkripsiyon sistemi kullanmıştır; bu transkripsiyon sisteminin açıklamaları için bk. s. 6-8. Bu nedenle, bu kitabı kullanmak isteyenler öncelikle bu transkripsiyon sistemine aşina olmalıdır.

Her halükarda, Ma Wei'nin kitabı sadece bir Salar morfolojisi değildir. Olması gerektiği gibi, söz dizimi çerçevesinde Salarcanın söz dizimi ve biçim bilimi üzerine birçok tartışma içermektedir. Bu nedenle ona Salarcanın biçimsel söz dizimi (morphosyntax) demek daha doğru olur. Kitap, salar morfosen-taksının en yeni dokümantasyonunu sunmaktadır.

Resim 4: Prof. Dr. Ma Wei (Sağ taraf, birinci kişi) ve Salarlar kaynak kişiler (Kopya hakkı: Çin Dil Kaynaklarını Koruma Projesi)

Ma Wei aynı zamanda Çin Dillerini Belgeleme ve Koruma Projesi çerçevesinde yürütülen Salar belgeleme projesinin de baş araştırmacısıdır. Bu projede Salar dilinin çok sayıda dil bilimsel ve kültürel veriyle birlikte ses kayıtları ve video kayıtlarıyla belgelenmesi, Salar dili üzerine gelecekte yapılacak çalışmalar için zengin ve yeni malzeme sağlayacaktır.

İli Salarcası Üzerine Çalışmalar

Salarca'nın Çinghay varyantı üzerine yayınlara ek olarak, Salar'ın İli varyantı üzerine dört önemli katkı bulunmaktadır. Bu katkılardan biri benim Tokyo Üniversitesi Dil Bilim Bölümü tarafından 2002 yılında yayımlanan *An İli Salar Vocabulary: Introduction and a Salar-English Lexicon* adlı çalışmamdır. Bu çalışma, Sincan'ın İli vadisinde konuşulan İli Salarcası hakkında ilk kapsamlı ve sistematik bilgiyi sunmanın yanı sıra, Salarcanın bu kendine özgü söz varlığının ayrıntılı bir açıklamasını da içermektedir. Xu Yina ve Wu Hongwei

tarafından 2005 yılında yayımlanan *Xinjiang Salayu* (Sincan Salarcası) adlı monografi ve Xu Yina (2000) tarafından hazırlanan *Xinjiang-Qinghai Salayu Weiwueryu cihui bijiao* (Sincan Salarcası ve Uygurcanın karşılaştırmalı söz varlığı) adlı kitap da Salarcanın bu varyantını ele almaktadır. Son iki kitabın temelini, bu iki Çinli akademisyenin 1999 yılında İli bölgesinde gerçekleştirdikleri alan çalışması oluşturmaktadır. Üçüncü katkı ise Prof. Dr. Minawar Hebibulla’nın yeni kitabı *Xinjiang Yining Salayu 伊宁撒拉语* (Sincan İli Salarcası, bk. Hebibulla (2024)), Çin’in dil koruma projesinin tehlike altındaki dillerle ilgili kitap serisinde basılmıştır. Çin Dil Koruma Projesi’nin Salarcayla ilgili proje çerçevesinde toplanan saha çalışması verilerine dayanan bu kitap, Sincan’daki İli Salar dilini fonoloji, kelime bilgisi ve gramer açısından nispeten ayrıntılı bir şekilde tanımlamakta ve Sincan’daki İli Salar halkının tarihini ve mevcut durumunu, sosyal değişiklikleri, dil bilimsel kaynağını, dil kullanımının mevcut durumunu açıklamaktadır. Çalışma çerçevesinde tarım, beslenme, giyim ve evlilik, cenaze, festival ve kutlamalar gibi kültürel törenlerle ilgili sözcükler üzerine ön tartışmalar yapılmıştır. Bu sözcüklerden bazıları görselle desteklenmiştir. Kitapta ayrıca İli Salarcası atasözleri, şarkıları, hikâyeleri, yerel bilgiler ve hatıralar gibi söylem malzemelerinden oluşan bir külliyat da yer almaktadır. Ne yazık ki, kitaptaki betimlemeler ve analizler sıradan, kısa ve yeterince derinlemesine değildir. Kullanılan ek açıklamalar *Salayu Huayu Cailiaoji 撒拉语话语材料集* (Konuşulan Salar Dilinden Metinler Derlemeleri, 2010) adlı kitadaki uygulamayı takip eder.

İli Salarcasının en yeni dokümantasyonu 2016-2018 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. 3000 kelime, 12 metin ve üç yüzden fazla cümle başarılı bir şekilde toplanmıştır. Hepsi hem sesli hem de yazılı olarak kaydedilmiştir. Bu çalışmanın daha ayrıntılı bir anlatımı, İli Salarcası hakkındaki kitabımın gözden geçirilmiş versiyonunda sunulacaktır. Önceki kitapta yer almayan metinler, cümleler ve sözlüksel materyaller de dâhil olmak üzere önceki araştırmalardan elde edilen yayımlanmamış veriler de gözden geçirilmiş versiyona dâhil edilecektir. Salar dilinin bu bölgesel varyantından toplanan en eski veriler Temmuz 1987’deki ilk saha araştırmamdan (Yakup, 1988; Yakup, 1997) ve sonuncusu 2018’den olduğu için Salar dilindeki son 30 yıllık değişimi takip etmemizi sağlayacaktır.

Cungar Tuvacasının Belgelenmesi

Benzer belgeleme projeleri, Sincan’ın kuzeyindeki Altay bölgesinin bazı dağlık alanlarında konuşulan Cungar Tuvacası için de hazırlanmıştır.

Resim 5: Altay Bölgesindeki Cungan Tuvaları (Kopya hakkı: Cungan Tuva gurubu)

Bu dil, ilk olarak Çin’de Profesör Geng Shimin tarafından 1950’lerde Altay Bölgesinin Kaba İlçesinde Kazak dili üzerine yaptığı saha çalışması sırasında araştırılmıştır. Ancak Profesör Geng Shimin’in araştırma sonuçları ilk olarak 2000, 2001 ve 2006 yıllarında yayımlanmıştır (bk. Geng, 2000, 2001, 2006). Araştırmacı, bu bölgede yaşayan Moğolların bir kısmının bir Türk dili olan Tuvacayı konuştuğunu gözlemlemiştir. Ancak bu bölgede konuşulan Tuvaca ile ilgili araştırmalar ilk olarak Mayıs 1980’de Çin Sosyal Bilimler Akademisinde yüksek lisans öğrencisi iken Çinli bilim adamı Song Zhengchun 宋正纯 tarafından yayımlanmıştır (Song, 1982). Adı geçen araştırmacı Altay Bölgesindeki Haba İlçesi yakınlarındaki Harayu Kasabası’nda saha çalışması yapmıştır, ilçeye ve Harayu’ya altı ay boyunca gidip gelmiştir.

Kültür Devrimi sırasında Milletler Merkez Enstitüsünde eğitim görmüş ve akıcı bir şekilde Çince konuşabilen genç bir Tuva erkeği ve yerel ilkokulun müdürü olan araştırma arkadaşı Cozi’nin yardımıyla Tuvaca üzerine kapsamlı ve derinlemesine bir araştırma yürütmüştür. Tuvaca ses bilgisi, kelime bilgisi ve dil bilgisi konularını kapsayan araştırması, 1982 yılında yüksek lisans tezi olarak *Tuwayu yanjiu* 图瓦语研究 (Tuvaca Üzerine Bir Çalışma) adıyla sunulmuştur. Bu çalışma, o dönemde Çin’de Tuvacanın ilk kapsamlı incelemesiydi. 1983 sonbaharında, Çin’deki en etkili dil bilimcilerden biri olan Prof. Dr. Fu Maoji’nin danışmanlığında toplumdil bilim alanında hazırladığı tezi için 1984’te Akkaba Kazak İlkokulunda öğretmen olan Bodoli eşliğinde on beş gün boyunca at sırtında Altay bölgesindeki Tuva köylerini ziyaret etmiştir. 2.000’den fazla kişiden (o dönemde Tuva halkının neredeyse tamamı) örnek topladığı saha çalışması için altı aydan fazla zaman harcamıştır. Tuvalıların ana dilleri olan Tuvacayı kullanırken Moğolca ve Kazakça’yı da kullanmayı öğrendiklerini belirlemiştir. Bu saha çalışmasında elde ettiği verileri incelediği *Lun Tuiwaren de shuangchong yuyanzhi* 论图瓦人的双重语

言制 (Tuvaların İki Dilliliği Üzerine Bir Çalışma) adlı doktora tezini 1986 yılında tamamladı. Ne yazık ki, hem yüksek lisansı hem de doktorası uzun süre yayımlanmadan kaldı. Bununla birlikte, araştırmasının sonuçları çeşitli makalelerinde ve Çin'de konuşulan Türk dillerinin karşılaştırmalı sözlüğünde sunulmuştur (bk. Song 1985, 1992, 2007, Chen vd. eds. 1990,). Dr. Song Zhengchun, 2015 yılında *Tuwayu he Tuwaren de duoyu shenghuo* 图瓦语和图瓦人的多语生活 (Tuva dili ve Çin'deki Tuvalıların çok dilli yaşamı) adlı monografisini yayımladı. Bunu doktora tezinin gözden geçirilmiş versiyonu olarak düşünebiliriz. Bu çalışmada, önce Tuva'nın ses ve biçim bilgisini ana hatlarıyla ortaya koymakta, ardından Tuva toplumunu dil kullanımının çeşitli yönlerini tartışmaktadır. Çalışma, 1980 yılında yaptığı saha araştırması sırasında topladığı metinleri de içermektedir.

Song'un araştırmasının ardından 1985 yılında sosyolog, etnolog ve dil bilimcilerden oluşan bir grup araştırmacı Tuva toplumu, kültürü ve dili üzerine saha çalışmaları gerçekleştirdi. Profesör Cheng Shiliang 程适良 liderliğindeki dil bilim araştırma grubu verimli araştırmalara imza attı. Dil bilimsel araştırma; bir giriş, kısa bir fonolojik ve gramer tanımının yanı sıra 2000'den fazla kelime ve ifadeyi kapsayan Çince, Kazakça ve Moğolca ile Tuvacanın karşılaştırmalı bir sözlüğünü içeren kısa bir dil araştırması ile sonuçlandı. Ne yazık ki bunların hiçbiri yayımlanmamıştır. Bu araştırmanın bazı bölümleri bazı makalelerde değerlendirilmiştir (Cheng, 1992, 1994; Ma, 2002).

Ağustos 1986'da, Sincan Üniversitesinde yüksek lisans öğrencisiyken danışmanlarım Profesör Cheng Shiliang ve Profesör Turdi Ähmät ve diğer beş sınıf arkadaşım Hu Yi 胡毅, Jin Chou 靳畴, Talant Mawkanuli, Zhang Dingjing 张定京 ve Zhang Liang 张亮 ile birlikte bu dil üzerine saha çalışması yapma fırsatı buldum. Bunlardan Hu Yi, şu anda Sincan Üniversitesinde Kırğızca profesörüdür. Talant Mawkanuli, Seattle'daki Washington Üniversitesinde Kazak ve Türk dil bilimi dersleri vermektedir. Zhang Dingjing, Çin'deki en iyi Kazakça uzmanıdır. Saha çalışmamız Çin'deki Türk dilleri üzerine yaptığımız araştırmanın bir parçasıydı ve temel amacı Çin'deki Türk dillerinin tam bir tanımını yayınlamak ve bu arada yüksek lisans tezimiz için dil bilimsel veri toplamaktı. Profesör Cheng Shiliang'ın editörlüğünü yaptığı ve 1996 yılında yayımlanan *Tujue yuyan bijiaoxue* 突厥语言比较学 (Çin'deki Türk Dilleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma) ve altı yüksek lisans tezi, bu saha araştırmasının sonuçlarıdır.

Bu saha araştırmasının en verimli sonuçlarından biri, eski sınıf arkadaşım Talant Mawkanuli'nin araştırma konusu olarak bu dili seçmesi oldu. Tuvaca konuşulan bölgeye 1986 yılında yaptığımız ilk geziden sonra çeşitli dil bilimsel saha çalışmaları gerçekleştirdi. Araştırmalarının ilk sonucu, *Zhongguo Tujue yuyan yuyin bijiao yanjiu* 中国突厥语言语音比较研究 (Çin'in Türk

dillerinin fonolojisi üzerine kapsamlı bir çalışma) adlı yüksek lisans tezine yansıdı. Tuvaca üzerine araştırmalarını daha sonra da sürdürdü ve başka dil bilimsel alan çalışması gerçekleştirdi. Kapsamlı araştırmaları, 1999 yılında Indiana Üniversitesi'ne sunduğu *The Jungar Tuvan phonology and morphology* (Cungar Tuvan fonolojisi ve morfolojisi) adlı doktora teziyle sonuçlandı. Bu tezden *Discoveries on the Turkic linguistic Map* adlı kitapta bahsedilmişti. Talant Mawkanuli, *The Jungar Tuvan Materials* (Cungar Tuvan Materyalleri) adlı kitabını 2005 yılında Indiana Üniversitesinde yayımlamıştır. Bu kitap, yazarın saha notlarının bir kısmını, İngilizce çevirileri ve açıklayıcı notlarla birlikte sunmaktadır. Ayrıca bir Tuvaca-İngilizce sözlük de içermektedir. Kendisi 2017 yılında yayımlanan makalesinde daha sonraki araştırmaları hakkında oldukça detaylı bilgi vermektedir (Mawkanuli, 2017).

Çinli akademisyen Wu Hongwei 吴宏伟, büyük ölçüde 1995-1997 yılları arasında yaptığı saha çalışmasına dayanarak 1999 yılında bu Türk dilinin fonolojisini ve gramerini yayımladı. Bu çalışma, Çin'de Tuvaca hakkında yapılmış monografi düzeyindeki ilk yayındır (bk. Wu, 1999; Todoriki, 2010).

Monika Rind-Pawlowski tarafından 2014 yılında Berlin Freie Üniversitesi Türkoloji Bölümü'nde tamamlanan bir başka tez projesi, Cungar Tuvacası söz diziminin derlem tabanlı bir tanımını sunmaktadır. Bu çalışma, 2017 yılında Berlin Freie Üniversitesi'nin yayın sitesinde çevrim içi olarak yayımlanmıştır. Bu araştırmasının temelini, Frankfurt am Main Johann Wolfgang Üniversitesinde doktora tezini hazırladığı 2011 ve 2012 yıllarında bölgede gerçekleştirdiği saha çalışmaları oluşturmaktadır.

2018 yılında Tuvalı akademisyen Batuochir Ozay 新疆图瓦语使用现状调查研究, *Zhongguo jingnei Tuwayu yanyu jiqi yuyanxue fenxi* 中国境内图瓦语谚语及其语言学分析 (Çin'deki Tuvaca Atasözleri ve Dil bilimsel Analizi) adlı kitabı yayımlamıştır. Bu kitapta, 2012-2015 yılları arasında Tuvaların yerleşim yerlerinde yaptığı dil bilimsel araştırmalar sırasında derlediği 400'e yakın Tuvaca atasözünü dil bilimsel ve kültürel analizlerle birlikte sunuyor. Bu, Özay'ın 2013 yılında Xinjiang Normal Üniversitesi'ne sunduğu *Xinjiang Tuwayu shiyong xianzhuang diaocha yanjiu* 新疆图瓦语使用现状调查研究 (Sincan'da Tuva Dilinin Kullanımının Mevcut Durumu Üzerine Bir Araştırma) adlı yüksek lisans tezine ek olarak yaptığı ikinci önemli katkıdır. Şu anda benim danışmanlığında Çin Minzu Üniversitesinde doktora tezi olarak Tuva- ca'nın referans gramerini hazırlıyor.

Son olarak Moğol bilim adamı Namka Modog'un (Çince: Nankuai Modege 南快莫德格) Tuvalar ve Tuvaca üzerine yaptığı çalışmalardan kısaca bahsetmek istiyorum. Namka Modog'un Tuvalar ve Tuvaca üzerine araştırmaları onun doktora sonrası projesi *Xinjiang Tuwaren shehui wenhua yanjiu* 新疆

图瓦人社会文化研究 (Sincan'daki Tuva Halkı Üzerine Sosyal ve Kültürel Araştırma, 2005-2007) ile başlar. “Sincan'daki Tuva Halkı Üzerine Bir Araştırma” (2007, Moğolca) ve ‘Sincan'daki Tuva Toplumu ve Kültürü Üzerine Saha Araştırması’ (2009, Çince) adlı iki monografi araştırmasının sonuçlarını yansıtır. Onun Çin Ulusal Felsefe ve Sosyal Bilimler Ana Projesi “Xinjiang'daki Çok Etnikli Dillerin Araştırılması ve Veri Tabanı Oluşturulması”nın parçası olarak yönettiği *Xinjiang Tuwa yuyan yousheng diaocha yu shujuku jianshe* 新疆图瓦语言有声调查与数据库建设 (Sincan'da Tuva Dilinin Sesli Araştırması ve Veritabanı Oluşturma, 2013) projesi ve Millî Eğitim Bakanlığı ve Devlet Dil Komisyonu, ‘Kuzeyin Etnik Dilleri - Tuva Dil Derlemi’ başlıklı büyük projenin alt projesi içerisinde bu varyanttan geniş bir halk edebiyatı külliyatı da toplanmıştır. Modog'un projesinin temel amacı Cungan Tuvalarının kültürel ve antropolojik yönlerini belgelemektir. Profesör Geng Shimin ve Çinli başka araştırmacıları tarafından derlenmekte olan Cungan Tuvacası dil külliyatı, hem 1950'lerden hem de son yıllardan alan kayıtlarını içerir.

Uygur Diliyle Bağlantılı Eynucanın Belgelenmesi

Sincan Uygur Özerk Bölgesi'ndeki Tiyeşan Dağları'nın güney eteklerinde Eynu (Uygurca: Äynu) veya Abdal diye bilinen bir Uygur grubu yaşamaktadır. Bunlara çeşitli isimler verilmiştir (bk. Hayasi vd. 1999: 11-13, Hölzl 2021: 2). Bu makalede, Çin'de kullanılan standart terimleri kullanıyorum: halk için Eynu ve dilleri için Eynu dili endonimini kullanacağım.

Eynu halkı çoğunlukla Kaşgar'ın Yenişehir ilçesine bağlı Şeyhil köyünde ve Hotan'ın Lop ilçesine bağlı Taméghil köyünde, ayrıca Hotan şehrinin Xani köyünde yaşamaktadır. Hotan'ın Karakaş ve Yorongkaş ilçeleri, Kaşgar'ın Maralbaşı ve Märkit ilçeleri ve Yarkand gibi güney Sincan'ın diğer bölgelerinde yaşayan Eynular hakkında belgeler vardır (Hayasi vd., 1999, s. 17-20; Hayasi 2007; Zhao ve Haşim, 2011, s. 2). Eynular çiftçilik yapmayı sevmedikleri için mevsimsel olarak seyahat edip dileniyor, erkek çocukları sünnet ediyor, geçimlerini sağlamak için kilim dokuyor ve diğer el işlerini yapıyorlar.

Eynular, dış dünyaya karşı Uygurca konuşurlar, ancak iç iletişimde veya günlük aile yaşamında Eynucayı kullanırlar. Akademisyenler, Eynu dilinin doğası ve kökeni konusunda bir fikir birliğine varamamıştır. Bazı akademisyenler Eynu'nun karma bir dil olduğuna inanırken diğerleri Eynu'nun başlangıçta bir Uygur dili olduğunu, ancak daha sonra dil ilişkileri yoluyla daha fazla yabancı kelime benimsediğini ve yabancılar tarafından anlaşılamayan gizli bir dile dönüştüğünü savunuyor (Hayasi vd., 1999, s. 23, Zhao ve Haşim, 2011, s. 21; Hölzl, 2021, s. 14-20).

Etnik Eynuların ve anadillerini konuşanların sayısı belirsizdir. Nüfuslarının 3,000 civarında olduğu tahmin edilmektedir (bk. Hayasi vd., 1999, s.13).

Ancak tahminler 12,000 (Zhao ve Haşim, 2011i, s. 2), 4,000 ila 20,000 (Ladstätter ve Tietze, 1994, s. 107) ve hatta 30,000'e kadar (Johanson, 2001, s. 21) çıkabilmektedir. Dilin esas olarak topluluktaki yetişkin erkekler tarafından konuşulduğu göz önüne alındığında (Hayasi vd. 1999:13), konuşanların sayısının toplam nüfusun yarısı civarında olması muhtemeldir. Resmî olarak, Eynular Uyгур olarak tanınmıştır

Eynularla ilgili daha önceki çalışmaların bir özeti Ladstätter ve Tietze'de (1994, s. 7-50) bulunabilir. O zamandan bu yana, bu grup ve dilleri üzerine çok sayıda alan çalışması ve araştırma yapılmıştır. Japon dil bilimci Hayasi Tooru'nun yayınları özellikle önemlidir (Hayasi vd., 1999, 2002; Hayasi, 2000, 2007, 2009, 2012, 2014). Kyoto Üniversitesi Dil Bilim Bölümü tarafından 1999 yılında yayımlanan *A Šäyxil Vocabulary: A Preliminary report of linguistic research in Šäyxil village, Southwestern Xinjiang* (Bir Šäyxil Sözcük Dağarcığı: Güneybatı Sincan'daki Šäyxil köyünde yapılan dil bilimsel araştırmanın ön raporu) adlı kitabı, Ladstätter ve Tietze'den sonra Eynu sözlüğünün ilk dokümantasyonunu temsil etmektedir. Yayın, bir giriş, Eynu dilinin genel dil bilimsel özelliklerinin bir incelemesi ve İngilizce ve Çince çevirileriyle birlikte yaklaşık 600 Eynu sözcükbiriminin bir listesini içermektedir. Hölzl (2021), sonraki yayınların oldukça kapsamlı bir listesiyle birlikte önceki araştırmaların bir özetini sunmaktadır.

Eynu dili çalışmalarına bir diğer önemli katkı da Çinli akademisyenler Zhao Xiangru 赵相如 ve Haşim Turdi tarafından 2011 yılında Çince olarak yayımlanan *Ainuyu yanjiu* 艾努语研究 (Eynu Dili Üzerine Bir Çalışma) adlı monografidir. Bu çalışmanın temelini 1970'lerde gerçekleştirdikleri alan çalışması sırasında elde ettikleri veriler oluşturmaktadır. Monografi beş bölümden oluşmaktadır: giriş (s. 1-21), fonoloji (s. 22-36), gramer (s. 37-169), sözlük (s. 170-194) ve kelime hazinesinin Uyğurca ve Dari ile karşılaştırmalı bir incelemesi (s. 195-310). Sözcükler, bölümünde Eynu dilinin özellikleri tartışılmaktadır (s. 181-194). Bazı akademisyenler tarafından öne sürülen argüman, Eynu halkının ilk yıllarda İran ve Afganistan'dan Sincan'a göç eden Abdal halkının torunları olduğudur. Bu hipoteze göre, Eynu dili Çin'de keşfedilen ilk karma dil örneğini temsil etmektedir. Bu dil, bükümlü tipteki İran dili ile bitişken tipteki Uyğur dili arasında melez bir yapıdır. Bu yayının en önemli yanı, Eynu sözlüğünün Uyğurca ve Dari ile birlikte incelenmesi ve Eynu dilinde 500'den fazla cümle ve üç anlatının morfolojik ek açıklamalarla birlikte sunulmasıdır (s. 311-359). Eynu dilinin kelime dağarcığı ve metinlerinden oluşan böylesine önemli bir külliyyatın yayımlanması, Eynu dili çalışmalarında önemli bir ilerlemeyi temsil etmektedir.

Eynu üzerine Çin'de yakın zamanda bir monografi daha yayımlandı. Çin Minzu Üniversitesinde doktora öğrencim Abdurehim Tohti 2023 yılında *Xin-*

jiang Ainuyu yanjiu 新疆艾努语研究 (Sincan'da Eynu Dili Çalışması, 2023) adlı tezini başarıyla savundu. Bu çalışmanın temelini Çin Dil Kaynaklarını Koruma Projesi'nin bir parçası olarak Güney Sincan'ın Eynu dili konuşulan farklı bölgelerinde kaydedilen dil bilimsel materyaller oluşturmaktadır. Araştırma grubunun baş araştırmacısı bendim, ancak çalışmanın büyük bir kısmı araştırma asistanım ve şu anda Çin Minzu Üniversitesinde Doçent olan Dr. Umarjan Hujiahmet (Resim 6'da sağ taraftan birinci kişi) ve iki eski doktora öğrencim tarafından yürütüldü. Dr. Abdurehim Tohti daha sonra araştırma grubuna katıldı.

Resim 6: Eynu Dili Belgeleme Grubu ve Bir Eynu Dili Kaynak Kişisi (Kaşgâr, Hanerik, kopya hakkı: Çin Dil Kaynaklarını Koruma Projesi)

Dr. Abdurehim Tohti tarafından yazılan tez altı bölümden oluşmaktadır. Bölüm 1, giriş, ilgili araştırmaya kısa bir genel bakış sağlamakta ve bu çalışmanın materyallerini ve çerçevesini özetlemektedir. Bölüm 2, Eynu fonolojisinin tanımlanmasına ve tartışılmasına ayrılmıştır. Dr. A. Tohti, Eynucanın Uygurcanın farklı bölgelerdeki lehçe veya ağızlarından, Hanerik'teki Kaşgar lehçesinden ve Hotan'ın çeşitli bölgelerindeki Hotan lehçesinden derinden etkilendiği göz önüne alındığında, Eynu'nun fonemik envanterinin Uygurcanın bölgesel çeşitlerinden temelde farklı olmadığını ileri sürmektedir. Bununla birlikte, onu Uygurcadan ayıran bazı fonotaktik ve ses değişimi özellikleri sergilemektedir. Bölüm 3, Eynu'nun morfosentaktik özelliklerinin kapsamlı bir açıklamasını ve derinlemesine analizini sunmaktadır. Kitap, Eynu'nun temas ettiği çevre lehçelerin veya yerel dillerin morfolojik özellikleriyle morfolojik tutarlılık sergilediğini varsaymaktadır. Eynu dilinin karakteristik morfolojik araçlardan yoksun olması dikkat çekicidir. Bu çalışmanın dör-

düncü bölümü Eynucanın söz varlığının incelenmesine ayrılmıştır. Fonoloji ve morfosentaksta gözlemlenen benzerliklerin aksine, Eynu kelime hazinesi açısından Uygurca ve bölgesel çeşitlerinden kayda değer bir ayrışma sergilemektedir. Eynu dilinin söz varlığı temel olarak Eynu diline özgü sözcükler, Uygurca sözcükler ve diğer dillerden türetilmiş sözcüklerden oluşmaktadır. Bu sözcüklerin büyük çoğunluğu Eynu ve Uygurcaya özgü olanlardır. Dil, İran dilleriyle akraba olan ve Eynu söz varlığının ana bileşeni olmaya devam eden önemli sayıda sözcük sergiler. Bu kelimeler günlük bağlamlarda yoğun olarak kullanılmakta ve yeni kelimelerin oluşumu için temel teşkil etmektedir. Bu durum *jovāl* جوال + {-çi} → *juvalçi* “çantacı” ve *čāp* چاپ + {-liq} → *čo:liq* “hırsızlık” sözcüklerinin oluşumuyla kanıtlanmaktadır.

Bu doktora tezin en ilgi çekici kısmı 5. Bölümdür. Bu bölüm Eynu dilinin bölgesel varyasyonlarına ve kod kullanım aşamalarına ayrılmıştır. Tohti, Kaşgar ve Hotan lehçelerinin Eynu dili üzerinde baskın bir etkiye sahip olduğunu ve bu etkinin öncelikle fonolojik sistem ve morfosentaksta ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Sözcük farklılıklarına gelince, Kaşgar’da kullanılan Eynu varyantı İran dillerinden türetilen daha fazla sayıda sözcüğü muhafaza ederken Hotan’daki Eynu varyantlarına özgü sözcükler daha fazla fonolojik ve morfolojik değişikliğe uğramıştır.

Ekler bölümünde bu kitap, farklı bölgelerden kaydedilmiş 3000 sözcükten oluşan karşılaştırmalı bir Eynu sözlüğü sunmaktadır. Ayrıca, morfolojik açıklamaları ve Çince çevirileriyle birlikte 100 cümle ve 12 metin içermektedir. Bu çalışmanın Eynu dilinin bugüne kadarki en kapsamlı dokümantasyonu olduğu şüphesizdir. Çin Dil Kaynaklarını Koruma Projesi’nin yukarıda bahsedilen veri tabanının, açıklamalı metinler de dâhil olmak üzere hem fonolojik hem de sözcüksel verileri içerdiğini belirtmek önemlidir.

Ayrıca, Dr. Aminem Memtimin tarafından yayımlanan bir araştırma makalesi, Ağustos 2015’te Kaşgar ilindeki Şeyhil köyünde ve Hotan ilindeki Tameğil ve Givoz köylerinde Eynu dili üzerine yaptığı saha çalışmasını rapor etmektedir. Makaleye göre, daha önceki araştırmalardan farklı olarak, Dr. Memtimin’in ziyaret ettiği köylerdeki kadınlarla buluşmayı da içeriyordu ve kadınlar orijinal kültür ve dilin erkeklerden daha iyi koruyucuları olarak bildikleri için bunu önemli buluyordu. Dr. Memtimin’in kadın konuşmacıları ziyaret etmesinin önemli olduğunu belirtmek gerekir. Hotan’daki Eynu varyantını araştırmak için 1987 yılında Hotan, Lop ilçesi, Tameğil köyüne yaptığımız saha gezisi sırasında, kadın konuşmacının kocasının cevaplarını defalarca düzeltmesi ve kocanın cevap veremediği durumlarda karısından cevap istemesi ve karısının her zaman cevabı bilmesi çok etkileyiciydi. Ne yazık ki, Sincan’ın çeşitli bölgelerinde Eynu varyantları üzerine yaptığım saha araştırmasını henüz rapor edemedim.

Liang (2020), Temmuz ve Ağustos 2018’de bu dil varyantı üzerine yapılan bir saha çalışmasından bahsetmekte ve bu çalışmanın yirmi yıldan bu yana dille ilgili en güncel dokümantasyonu sağladığını iddia etmektedir. Bu saha çalışmasının sonuçları, artzamanlı değişimin gözlemlenmesine ve sosyolinguistik dinamikler hakkında önemli güncellemelere ek olarak, çalışan bir referans grameri içermelidir. Ancak, bildiğim kadarıyla, bu saha çalışmasının sonuçları henüz yayımlanmadı.

Son Açıklamalar

Tüm bunlar son 25 yılda gerçekleştirilen dil bilimsel saha çalışmaları ve dokümantasyon projelerinin sadece bir kısmıdır. Daha önce de belirttiğim gibi Uyurca, Kazakça ve Kırgızcanın bölgesel çeşitleri üzerine yapılan saha çalışmaları oldukça fazladır. Özellikle Uyurcanın bölgesel çeşitleri üzerine yapılan araştırmalar son yıllarda yoğun bir şekilde dikkat çekmektedir ve çok sayıda makale ve birkaç monografi yayımlanmıştır, önemli sayıda doktora tezi tamamlanmıştır, bunlar hakkında ayrı bir makale yazmak istiyorum. Çin’in Sincan bölgesinde konuşulan Özbek varyetesi üzerine de son yıllarda dikkatli analizler yapılmaktadır (Abla, 2020). Sözde Fuyu Kırgızları hakkında bile önemli sayıda makale ve kitap bölümü vardır. İkincisinin belgelenmesi konusunda “Doğu Asya’nın Tehlike Altındaki Dilleri Üçüncü Konferansı”nda (CELEA) sunduğum bildiride oldukça ayrıntılı bilgi verdim (Yakup, 2024). Makale yakında yayımlanacak ve bu makalede onları tekrarlamak istemiyorum.

Etik Komite Onayı Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek Bu makale, TÜBİTAK BİDEB – 2221 Konuk veya Akademik İzinli (Sabbatical) Bilim İnsanı Destekleme Programı çerçevesinde Hacettepe Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümünde bulunduğu sırada 20 Kasım 2024 tarihinde verilen konferanstan geliştirilmiştir.

Çıkar Çatışması Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Telif Hakları Makalede kullanılan görüntülerin telif hakkı sahiplerinden izin alınmıştır.

Teşekkür Hacettepe Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümündeki arkadaşlarıma, TÜBİTAK’a, özellikle de aziz dostum Prof. Dr. Nurettin Demir’e bana bu değerli fırsatı tanıdıkları için en içten teşekkürlerimi sunarım. Metin Prof. Dr. Nurettin Demir ve Prof. Dr. Emine Yılmaz tarafından düzeltilmiş ve geliştirilmiştir. Her ikisine de en içten teşekkürlerimi sunuyorum. Geriye kalan tüm sorunlar elbette sadece bana aittir.

Ethical Committee Approval Ethical committee approval is not required for this research.

Funding This article received financial support from TUBITAK BİDEB (2221 Guest or Academic Sabbatical Leave Program). It was developed from a conference that was held on 20 November 2024 during the author's stay at Hacettepe University, Department of Contemporary Turkish Dialects and Literatures. The conference was part of the Scientist Support Program.

Conflicts of Interest The author declares no conflicts of interest in this study.

Copyrights The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the article.

Acknowledgments I would like to express my sincere thanks to my friends at Hacettepe University, Department of Contemporary Turkic Languages and Literatures, TUBITAK, and especially to my dear friend Prof. Dr. Nurettin Demir for giving me this valuable opportunity. The text was edited and improved by Prof. Dr. Nurettin Demir and Prof. Dr. Emine Yılmaz. I would like to express my sincere gratitude to both of them. The remaining issues are the sole responsibility of mine.

Kaynakça

- Adalaiti, A. (2020). *Zhongguo Wuzibiekezu yuyan wenhua yanjiu* [Çin'deki Özbek halkının dili ve kültürü üzerine araştırma]. Çin Sosyal Bilimler.
- Aibibula, M. (2010). *Salayu huayu cailiaoji* [Konuşulan Salar dilinden metin derlemi]. Çin Minzu Üniversitesi.
- Aibibula, M. (2024). *Xinjiang Yining Salayu* [Sincan İli Salarcası]. Ticaret.
- Birtalan, Á. (2021). Oirat and Kalmyk, the Western Mongolic languages. M. Robt beets ve Alexander Savalyev (Ed.), *The Oxford guide to the Transeurasian languages* içinde (s. 350-369). Oxford University Press.
- Cheng, Sh. (1992). Aertai Tuwaren yuyan gaikuang [Altay Tuva diline genel bir bakış]. *Yuyan yu Fanyi* [Dil ve tercüme], 3, 27-32.
- Cheng, Sh. (1992a). Aertai Tuwaren yuyan gaikuang (xu) [Altay Tuva diline genel bir bakış, devamı]. *Yuyan yu Fanyi* [Dil ve tercüme], 4, 10-13.
- Cheng, Sh. (1994). Xinjiang Aertai shanqu de Tuwaren [Sincan'daki Altay Dağları'nda yaşayan Tuva halkı]. *Zhongyang Minzu Daxue Xuebao* [Milliyetler Merkezi Üniversitesi Dergisi], 5, 39-42.
- Cheng, Sh. (Ed.). (1997). *Tujue yuyan bijiaoxue* [Türk dilleri üzerine karşılaştırmalı bir çalışma]. Sincan Halkları.
- Chen, Z. vd. (Ed.). (1990). *Zhongguo Tujue yuzu yuyan cihui ji* [Çin'deki Türk dillerinde kelime koleksiyonu]. Milliyetler.
- Çin Halk Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı ve Devlet Dil Komisyonu. (2015). Eğitim Bakanlığı ve Devlet Dil Komisyonu'nun Çince Dil Kaynaklarının Korunması Projesinin Başlatılmasına İlişkin Genelgesi. <https://web.archive.org/>

web/20210820025058/http://www.moe.gov.cn/srcsite/A19/s7067/201506/t20150610_189880.html

- Dixon, R. M. W. (2013). *Basic linguistic theory: Volume 1. Methodology*. Oxford University Press.
- Dwyer, A. M. (2000). Direct and indirect experience in salar. B. Uta ve L. Johanson (Ed.), *Evidentials: Turkic, Iranian and neighbouring languages* içinde (s. 45–59). Mouton de Gruyter.
- Dwyer, A. M. (2007). *Salar: A study in inner Asian language contact processes: Part I. Phonology*. Harrassowitz Verlag. (Turcologica 37,1)
- Geng, Sh. (2000). Materials of the Tuvian language in China. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1(2), 47-63.
- Geng, Sh. (2001). Materials on Tuvan in China. L. Bazin ve P. Zieme (Ed.), *De Dunhuang a Istanbul: Hommage à James Russell Hamilton* içinde (s. 43-62). Brepols.
- Geng, Sh. (2006). Materials of Tuvian language in China (3). *Central Asiatic Journal*, 50, 16-34.
- Han J. (1989). Salayü cifa gashu [Salar morfolojisi üzerine bir araştırma]. *Qinghai Minzu Xueyuan Xuebao / Journal of Qinghai Institute of Nationalities*, 1, 67-89.
- Hayasi, T. (2000). Lexical copying in Turkic: The case of Eynu. A. Göksel ve C. Kerslake (Ed.), *Studies on Turkish and Turkic languages: Proceedings of the Ninth International Conference on Turkish Linguistics, Oxford, 1998* içinde (s. 433–439). Harrassowitz. (Turcologica 46)
- Hayasi, T. (2007). On the distribution of Eynu, a modern Uyghur-based secret language spoken in South Xinjiang, China. H. Boeschoten ve H. Stein (Ed.), *Einheit und Vielfalt in der türkischen Welt: Materialien der 5. Deutschen Turkologenkonferenz, Universität Mainz, 4.-7. Oktober 2002* içinde (s. 182–192). Harrassowitz.
- Hayasi, T. (2009). Is Eynu a mixed language, a borrowed lexicon, or something else? É. Á. Csátó, G. Ims, J. Parslow, F. Thiesen ve E. Türker (Ed.), *Turcological letters to Bernt Brendemoen* içinde (s. 121–132). Novus Press.
- Hayasi, T. (2012). Foreign and indigenous properties in the vocabulary of Eynu. L. Johanson ve M. Robbeets (Ed.), *Copies versus cognates in bound morphology* içinde (s. 381–394). Brill.
- Hayasi, T. (2014). Mixed language in use: A case of Eynu, a modern Uyghur-based secret language spoken in the south of Taklamakan. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 2, 99–115.
- Hölzl, A. (2021, Kasım 19-20). *The Eynu language. Language contact in the Altaic world: A multiperspective approach* [Konferansta sunulan bildirinin PowerPoint sunumu], Charles Üniversitesi, Prag, Çekya. https://www.academia.edu/62013927/The_Eynu_language

- Hu, Z.-H. ve Imart, G. (1987). *Fu-Yü Gïrgïs: A tentative description of the easternmost Turkic language*. Research Institute for Inner Asian Studies.
- Jang, T. (2021). Xibe and the Manjurian languages. M. Robbeets ve A. Savalyev (Ed.), *The Oxford guide to the Transeurasian languages* içinde (s. 269-287). Oxford University Press.
- Janhunen, J. (2003). Mongol dialects. J. Janhunen (Ed.), *The Mongolic languages* içinde (s. 177-192). Routledge.
- Johanson, L. (2001). *Discoveries on the Turkic linguistic map*. Swedish Research Institute in Istanbul. (Skrifter – Publications 5)
- Johanson, L. (2002). *Türk dili haritası üzerinde keşifler* (N. Demir ve E. Yılmaz, Çev.). Grafiker.
- Johanson, L. (2021). *Turkic*. Cambridge University Press.
- Kakuk, S. (1961). Textes salar. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 14(1-2), 95–117.
- Kasapoğlu, Ç. (2016). Fu-yü Kırgızları ve dilleri. S. Eker ve Ü. Çelik Şavk (Ed.), *Son sesler kaybolmadan: Tehlikedeki Türk dilleri* (IIA) içinde (s. 181–202). Uluslararası Türk Akademisi ve Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi.
- Ladstätter, O. ve Tietze, A. (1994). *Die Abdal (Äynu) in Xinjiang*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Li, Y., Ölmez, M. ve Kim, J. (2007). Some newly identified words in Fuyu Kirghiz (Part 1). *Ural-Altaische Jahrbücher (Neue Folge)*, 21, 141–169.
- Liang, S. (2020). Documentation of Eynu in Xinjiang, China. *University of Pennsylvania Working Papers in Linguistics*, 26(1), Article 17.
- Lin, L. (1985). *Salayu Jianzhi* [Salar dilinin kısa dil bilgisi]. Milliyetler.
- Lin, L. (1992). *Sala-Han Han-Sala cihui* [Salar-Çince, Çince-Salar sözlüğü]. Sił chuan Milliyetler.
- Mawkanuli, T. (1999). *The phonology and morphology of Jungar Tuva*. Indiana University.
- Mawkanuli, T. (2005). *Jungar Tuvan texts*. Indiana University, Research Institute for Inner Asian Studies. (Uralic and Altaic Series, 170)
- Mawkanuli, T. (2017). Jungar Tuvan revitalization: Text corpus building. İ. A. Aydemir ve M. Erdem (Ed.), *Tuva araştırmaları: Tuvaca varyantların belgelenmesi ve tanıklanması* içinde (s. 109–135). Grafiker.
- Ma, D. (2002). Tuwayu [Tuva dili]. *Xinjiang minzu yuyan fenbu yhuangkuang yu fazhan qushi* [Sincan'da etnik dillerin dağılımı ve gelişme eğilimleri] içinde (s. 347-373). Pekin Dil Üniversitesi.
- Ma, W. (2015). *Salayu xingtai yanjiu* [Salar dili üzerine morfolojik bir çalışma]. Çin Sosyal Bilimler.
- Ma, W, Jianzhong, M. ve Stuart, K. (2001). *The folklore of China's Islamic Salar nationality*. The Edwin Mellen Press. (Chinese Studies, Vol. 15)

- Mehmet, G. (2012). *Çinghai Salarcasının tasvirî grameri: Ses bilgisi, şekil bilgisi, cümle bilgisi*. Kurgan Edebiyat.
- Mehmet, G. (2014). *Salar Türkçesinin çekim morfolojisi*. Türk Dil Kurumu.
- Miao, D. (2019). *Gansu Sunan Xibu Yuguyu* [Kansu Eyaleti Sunan ilçesinde konuşulan batı Sarı Uyur dili]. Ticaret.
- Namka, M. (2007). *Xinjiang Tuwaren yanjiu* [Sincan’daki Tuvan halkı üzerine bir araştırma]. Milliyetler.
- Namka, Modog. (2009). *Xinjiang Tuwaren shehui wenhua tianye diaocha yanjiu* [Sincan’daki Tuvan halkının toplumu ve kültürü üzerine saha araştırması]. Milliyetler.
- Rind-Pawloski, M. (2014). Text types and evidentiality in Dzungar Tuvan. *Turkic Languages*, 18(1/2), 159-188.
- Schönig, C. (1998). Bemerkungen zum Fu-yü-Kirgisischen. yay. von J. P. Laut ve M. Ölmez (Ed.), *Bahşı öğdisi. Festschrift für Klaus Röhrborn/Klaus Röhrborn armağanı* içinde (s. 317-340). Simurg.
- Song, Zh. (1982). *Tuwayu yanjiu* [Tuva dili üzerine araştırmalar]. Çin Sosyal Bilimler Akademisi.
- Song, Zh. (1985). Tuwayu gaikuang [Tuva diline genel bir bakış]. *Minzu Yuwen* [Azınlık dilleri ve yazıları], 1, 65-80.
- Song, Zh. (1992). Multilingual families of the Tuvian people in Xinjiang. *International Journal of the Sociology of Language*, 97, 23-36.
- Song, Z. (2007). Tuwayu [Tuva dili]. H. Sun, H. Zengyi ve H. Xing (Ed.), *Zhongguo yuyan* [Çin’deki diller] içinde (s. 1780-1797). Ticaret.
- Song, Z. (2015). *Tuwayu he Tuwaren de duoyu shenghuo* [Tuva dili ve Çin’deki Tuvalıların çok dilli yaşamı]. Çin Sosyal Bilimler.
- Sun, H., Hu, Z., ve Huang, X. (Ed.). (2007). *Zhongguo yuyan* [Çin’deki diller]. Ticaret.
- Tenişev, A. R. (1964). *Salarskiye tekstiy* [Salarca metinler]. Nauka.
- Tenişev, A. R. (1976). *Stroy Salarskogo yazıka* [Salar dilinin yapısı]. Nauka.
- Tenişev, E. R. (1997). Yazık fuyuyiskih kirgizov [Fuyü Kırgızları’nın dili]. *Yazık mira: Tyurkskiye yazıkı* içinde (s. 435-345).
- Tuohuti, A. (2023). *Xinjiang Ainuyu yannjiu* [Sincan’da Eynu dili çalışması] [Doktora tezi, Milliyetler Merkezi Üniversitesi]. Milliyetler Merkezi Üniversitesi Azınlıklar Dilleri ve Edebiyatları Fakültesi.
- Todoriki, M. (2010). Tuwa-Ren: The Emerging Ethnic Identity of the Altai-Tuvans in Xinjiang. *Journal of Eurasian Studies*, 3(2), 91-103.
- Xie, L. ve Sun, H. (2007). *Zhongguo de yuyan diaocha* [Çin’de dil araştırmaları]. H. Sun, H. Zengyi ve H. Xing (Ed.), *Zhongguo yuyan* [Çin’deki diller] içinde (s. 5-29). Ticaret.

- Xu, Y. (2000). *Xinjiang-Qinghai Salayu Weiwueryu cihui bijiao* [Sincan Salarları ve Uygurcanın karşılaştırmalı kelime hazinesi]. Sincan Üniversitesi.
- Xu, Y. ve Wu, H. (2005). *Xinjiang Salayu* [Salar dilinin Xinjiang çeşidi]. Sincan Üniversitesi.
- Yakup, A. (1988). Şincangdaki Salarlarni qisqıçā tonuşturuş [Sincan'daki Salarlar hakkında kısa bir araştırma]. *Şincang Tāzkirisi* [Sincan Yerel Dergisi], 3(4), 42-45.
- Yakup, A. (1997). Xinjiang Salayu jieyou tedan shixi [Sincanda konuşulan Salar dilinin yapısal özellikleri]. *Xinjiang Daxue Xuebao* [Sincan Üniversitesi Dergisi], 1, 93-97.
- Yakup, A. (2002). *An Ili Salar vocabulary: Introduction and a provisional Salar-English lexicon*. Department of Linguistics Tokyo University. (Contribution to the Studies of Eurasian Languages Series 5)
- Yakup, A. (2015). Non-Sinitic Languages of Northwest China. R. Sybesma (Ed.), *Encyclopedia of Chinese language and linguistics online*. Brill. https://doi.org/10.1163/2210-7363_cell_COM_00000294
- Yakup, A. (2017). The Salar people and their language. S. Eker ve Ü. Çelik Şavk (Ed.), *Endangered Turkic languages* (IIB) içinde (s. 151-162). Uluslararası Türk Akademisi ve Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi.
- Yakup, A. (2022). Yellow Uyghur and Salar. L. Johanson ve É. Á. Csató (Ed.), *The Turkic languages* (2. bs.) içinde (s. 424-428). Routledge.
- Yakup, A. (2023). The first decade of the 21st century Salar linguistics: Three Chinese contributions on the Qinghai variety of Salar. Ü. Çelik Şavk, J. Garibova, D. Ergöner, G. Yükselen Peler, M. Durmuş, E. Bozok ve S. Koca (Ed.), *Cumhuriyet'in yüzüncü yılında Süer Eker: Çağdaş Türkolojinin izinde* içinde. Grafiker.
- Yakup, A. (2024, 6–8 Mayıs). The documentation of the disappearance of the last remaining trace of the Fuyü Kirghiz language in north-eastern China [Bildiri]. *Third Conference on the Endangered Languages of East Asia (CELEA): Setting Boundaries: How to (re-)Draw the Lines Defining Endangered Languages*. Ca' Foscari Üniversitesi, İtalya.
- Yamada, Y. (2020). Dagur. M. Robbeets ve A. Savelyev (Ed.), *The Oxford guide to the Transeurasian languages* içinde (s. 321-333). Oxford University Press.
- Zh., D., Wu, D. ve Elinu, E. (2022). *Xinyuan Hasakeyu* [Künäs'te konuşulan Kazakça]. Ticaret.

Extended Summary

This paper provides a comprehensive overview of linguistic research and documentation projects conducted on Turkic and Turkic-related languages in China over the past twenty-five years. The study builds upon the foundational work of Professor Lars Johanson’s *Discoveries on the Turkic Linguistic Map* (2001) and examines the contributions of both Chinese and foreign scholars in the field of Turkic linguistics.

The primary focus of the project is on linguistic fieldwork and documentation, particularly within the framework of the “Chinese Language Resources Preservation Project”, a national initiative launched by the Chinese Ministry of Education and the State Language Commission. This initiative has played a crucial role in preserving dialects, minority languages and oral traditions. The project has systematically documented 123 languages across 1,712 research sites, creating a multimedia database with over 100 terabytes of linguistic data, including recorded interviews, video footage, and annotated texts.

A substantial proportion of the paper is devoted to three pivotal linguistic documentation initiatives: Salar, Jungar Tuvan, and Eynu. Salar, a Turkic language spoken in Qinghai and Gansu provinces, has been the focus of recent monographs and linguistic studies, incorporating phonetic transcriptions and morphological analyses. Jungar Tuvan, a variety of Tuvan spoken in the Altai region of Xinjiang, has also been extensively documented, particularly through field research carried out since the 1980s. Eynu, a secret mixed language spoken in southwestern Xinjiang, is examined in light of recent studies exploring its lexicon, syntax and sociolinguistic functions.

The paper also presents a more extensive examination of the linguistic landscape of Northwest China, with a particular focus on the distribution of Turkic languages, including Uighur, Kazakh, Kyrgyz, Uzbek, Tatar and Yellow Uighur. It discusses the sociolinguistic challenges faced by these languages, including language shift, bilingualism and the influence of Mandarin Chinese on minority languages.

Furthermore, the study evaluates significant publications resulting from these documentation initiatives, encompassing dictionaries, grammatical descriptions, and text corpora. Specific attention is directed towards notable works such as *Xinyuan Hasakeyu* (A comprehensive documentation of the Kazakh language spoken in Xinyuan County) and the Documentation of Endangered Languages in China series, which comprises in-depth studies on endangered Turkic languages.

The concluding section of the paper addresses the methodological approaches used in linguistic fieldwork and documentation, emphasizing the advantages and limitations of different data collection techniques. The paper acknowledges the impact of governmental and institutional support on linguistic research and discusses future directions for preserving and studying Turkic languages in China.

This study emphasises the significance of ongoing linguistic documentation in preserving the rich linguistic heritage of China’s Turkic-speaking communities. It highlights the achievements of past and ongoing research while advocating for more collaborative and technologically advanced methods to ensure the longevity and vitality of these languages.

